

jártam arra. A vidám és hangulatos füredi légkör valahogy megváltozott.

A felnőttek közül, akiket különösen kedveltem: mindenekelőtt a felejthetetlen, aranyszívű, mindig vidám Pulcsi (Lipták Gáborné Gyapay Piroska), a három Irsay-lány (v. Bánfay Ernőné Kató, dr. Kiss Józsefné Böbe és dr. Köves Józsefné Irm). Mindhárman jó barátnői voltak a három Kenyeres-lánynak (Talabér Gyuláné Mária (Mata), édesanyám Bakos Lajosné Julianna (Lonci), Paleta Gézáné Ágnes (Nessy). A nyári baráti vacsorákat hetenként felváltva tartották Bánfayéknál és nálunk. Ezeket 1944-ben már én is részt vehettem a felnőttek között, hiszen már „érett” úr voltam. Időnként más-más ismerősöket is meghívtak ilyen vacsorára, pl. a jó humorú Gáspárdy Aladárt, a Szeretetház nyugalmazott igazgatóját, aki az I. világháború előtt az orsovai polgári iskola cserkészcsapatát alapította. Az utolsó ilyen vacsora Bánfayéknál volt

1944. okt. 29-én. Ez azért emlékezetes, mert Katóné – Balázs (Blazsek) Ili nagy mulatságára – első világháború idejebeli slágereket énekelt.

Nyaranként látogatóba jött Joly (Zsoli) néni és Duci bácsi, akiknek az igazi nevét sohasem tudtam (ma sem tudom), de mindig finom csokoládébonbonokat hoztak nekünk. (Joly néni saját szavai szerint anyai nagyanyám „vicelánya” volt, ezt sem tudom, hogy mit jelent, de a fényképét őrzöm).

Atyai jó barátom volt Csajághy Gábor királyi fővegyész, akit nagyon kedveltem, és aki tanulmányaimban a segítségemre volt, időnként anyagilag is

Gyermekkoromban elérhetetlen vágyam volt egy bicikli és egy fényképezőgép. (Aztán fényképezőgépem csak kutatómérnök koromban lett, biciklim pedig sohasem.) Mindezek ellenére úgy éreztem, és most is úgy érzem, hogy nehéz és küzdelmes de szép gyermekkorom volt Füreden.

BERTÓK GYULA

EGY TUDOMÁNYOS INTÉZET MŰKÖDÉSÉNEK KÖRÜLMÉNYEI BALATONFÜREDEN, A II. VILÁGHÁBORÚ VÉGÉN ¹

1944–45 vészterhes hónapjaiban Balatonfüredet is elérte a történelem, gyors léptekkel jött és brutálisan. Néhány évvel korábban még a béke ideális szigetként írtak és beszéltek róla, nemcsak Magyarországról, hanem a nagyvilágból idelátogató turisták és fürdővendégek.

„Herendi porcelánon, holicsi poháron, Rohbock rézmetszetén ábrándozik Füred. A magyar Mózes: Széchenyi ide is eljött forrást fakasztani. Jókai sétált a nyárfák alatt tízezer hőseivel.” (Cs. Szabó László: Balatoni képeslapok. Bp., 1940.)

„Nyájas táj, hívogató. Ezt mondja: Ne siess. Pihenj. Hallod a fák zúgását? Valamit üzennek. Az ember megáll, hallgatja a zúgást, s egyszerre megérti, hogy kár volt sietni.” (Márai Sándor: Ég és Föld. Bp., 1942.)

Teleki Pál gr. néhai miniszterelnök (1939–41) okulva a trianoni tragédiából, ahol a tárgyalóasztal mellett jórészt az alakulóban lévő utódállamok (kisantant) által szállított hamis statisztikai, néprajzi, közigazgatási stb. adatok alapján döntöttek nagymértékben hozzájárult a Teleki Intézet létrehozásához. Az elnevezés és a hivatalos alapítás már a halála után történt. Talán Ady szavai illenek ide: „mi mindig mindenről elkésünk”. Hitelesen támasz-

kodhatunk egyrészt dr. Rónai András visszaemlékezéseire (Rónai András [1906-1991.]: Térképezett történelem. Bp., 1989., 1993.), aki a tudományos intézet létrehozása előtt gr. Teleki Pál közvetlen munkatársa, mintegy helyettese is volt. Az intézet-alapítás nem volt egyszerű, mivel 1941. április 3-a után előretört a háborús pszichózis, majd megtörténtek a „hadüzenetek”, és Magyarország számára is elkezdődött a II. világháború.

„A háború hamarosan elért a Teleki Intézetig. 1944. tavaszán több repülőátadás érte a fővárost. Néhány bomba a Festetich-palota közelébe esett, s ez nagy ijedelmet keltett a Történettudományi Intézetben, leginkább annak igazgatójában Deér Józsefben. Ostrom alá vették Hóman Bálintot, hogy az intézetet telepíttesse ki vidékre, ahol a bombázások elől védve lenne.” ... „Hóman elrendelte a kitelepítést Balatonfüredre.” ... „Balatonfüreden Hóman három épületkomplexumot szerzett nekünk. A Polgári Iskolák Tanári Üdülőjének épületét lakóhelyiségeknek és az akkor újonnan épült (szerkesztői megjegyzés: valójában emeletráépítés történt) és még nem lakott Esterházy-palotát hivatali helyiségeknek. Az utóbbit úgyszólván mi, az államtudományiak vettük igénybe.”

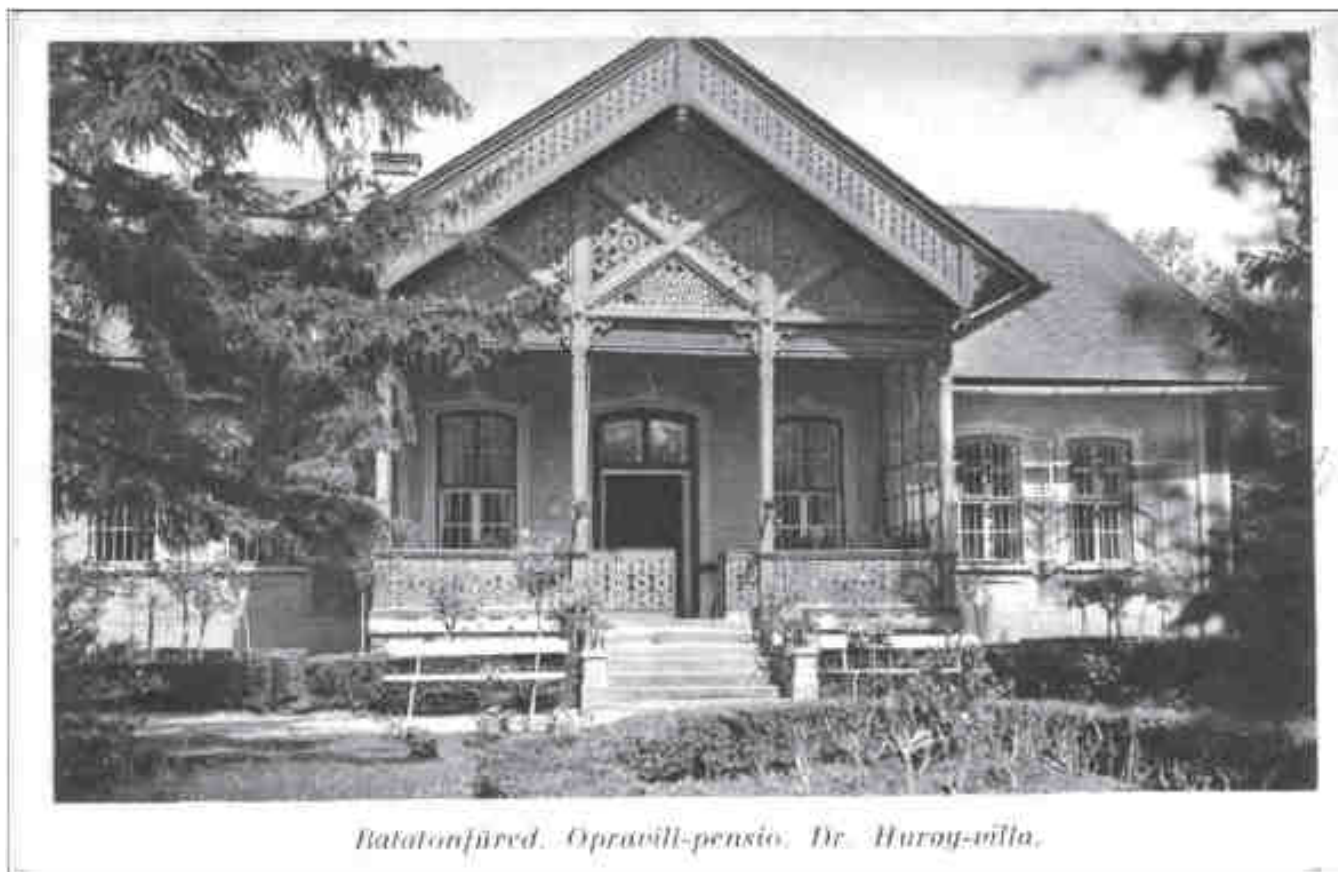
„A könyv- és térképtár legértékesebb anyagát mintaszerűen becsomagolták és leszállították, majd úgy rendezték el, hogy mindent azonnal használni lehetett. Berendezték a rajztermeket, a fotólaboratóriumot, és végül külön elektromos vezetékkel szerelve az épülethez, berendezték munkára készen a nyomdát. Alig két hét múlva ugyanolyan körülmények között dolgoztunk, mint Budapesten. Teljes erővel dolgoztunk egész télen, bár decemberben a Balaton déli partján már szovjet tankok álltak, és mi frontvonalba kerültünk. Elöl a szovjetek, hátul a németek... December 3-án a balatonfürediek legnagyobb meglepetésére a szántódi révnél megdörmültek a szovjet ágyúk...”

„Ezalatt Balatonfüreden az Államtudományi Intézet tagjai és a történészek második garnitúrája családostul 72 férfi és nő, felnőtt és gyermek, önálló és önellátó életre rendezkedett be. A szovjet csapatok nem keltek át a Balaton jegén, a front a tó két végén, Székesfehérvárnál és Marcalinál állt, ott hosszan és váltakozó szerencsével folyt az ádáz harc.”

A december 8-ról 9-re forduló éjszaka egy szovjet rohamcsónakos harcfelderítő osztag átkelést kísérelt meg Siófok körzetéből Balatonfüred irányába. A szovjet osztagot a Füreden állomásozó német Balatoni Flotta egységei szétszórták, és visszatérésre kényszerítették. Cholnoky Jenő professzor föld-

rajztudós 1926–44 között rendszeresen Füreden tötte a nyarakat a Döry és a Huray (Opravill) villában (1944 nyarán a francia nagykövetséget is ide menekítették). A családnak nyaralója is volt Arácson (a mai Szőlőkalja utcában). Cholnoky professzor 1944 telétől szoros kapcsolatban állt (feleségével és anyósával együtt) a Teleki Intézet munkatársainak közösségével. Ő is dolgozott saját munkáján, rajzolta a balatoni Riviéra rétegvonalas térképét, továbbá a Balaton-környék településeinek térképeit.

Visszaemlékezésében írja: „Január elején nagy meglepetésemre fölkeresett Brower kapitány, német felderítő tiszt, jénai egyetemi tanár. Ő ugyanis tudta, hogy írtam könyvet a Balaton jegéről, s mivel attól kellett tartani, hogy az oroszok a jégen át támadnak a Balaton északi partja ellen, szükséges volt a jégképződést ismerni és ellenőrizni. A magyar katonatisztek erről nem tudtak semmit. Brower először Lóczy Sándort, Lajos² öccsét kereste fel... hogy könyvemet elkérje tőle. De csak magyar nyelvű példány volt kéznél, azonban Lóczy elhozta hozzám Browert, és elmagyaráztam neki a jég tünetényeit. Különösen az érdekelte, várható-e az idén olyan erős jég, hogy az oroszok azon keresztül tankokkal meg tudnak támadni bennünket. ...kifejtettem azt a nézetemet, hogy ha január közepéig nem képződik 10-15 cm-nél vastagabb jég, ak-

Balatónfüred. Opravill-pensió. Dr. Huray-villa.

kor már nem kell félni, mert akkor már nem fog 30 cm-nél vastagabb jégpáncél képződni, pedig ennyi feltétlenül kell, hogy a páncélkocsikkal áttörhessenek. Ajánlottam, hogy addig, míg a jég ilyen vékony, a gőzhajó járjon állandóan az északi part közelében Tihanytól Fűzfőig, és tartson nyitva széles nyílt-vízszávot, úgynevezett rianást a partok előtt, mert ez ha be is fagy, kitűnő tankcsapda lesz, mert mindig gyenge marad a jég rajta. Ezt a tanácsot meg is fogadták. A rianást csak a tél vége felé nem lehetett nyitva tartani, mert a déli szél áttolta a jéget, de egyúttal a déli part előtt nyílt víz keletkezett.”

A frontvonalak időszakos megmerevedése időt biztosított a részlegek munkatársainak. A munkát folyamatosan végezték, mert szabadon eltölthető időről nem nagyon lehetett szó, bár 1945 márciusáig viszonylagos kényelemben éltek, az élelemszerzés is biztosított volt.

Wágner Imréné Zsuzsánna asszony örömeinkre ma is Balatonfüreden él, ő már Budapesten is a Teleki Intézet munkatársa volt. Előtte rajz- és művészettörténeti tanulmányokat végzett, nyelveket tanulva jó néhány európai nyelvet beszél. Szükség is volt rövidesen főként az orosz nyelv ismeretére. Zsuzsánna asszony meggyőződése, hogy több munkatárs részéről az orosz nyelv ismerete döntően hozzájárult az intézet anyagának és berendezéseinek megmaradásához.

Folytatva Rónai visszaemlékezését: „Világos volt, hogy hamarosan a győzők hatalmába kerülünk. Megszerveztem hát az orosz nyelv oktatását. A történészeket a kitűnő és közkedvelt Hadrovics László tanította, klasszikus nyelvtanári módszerrel nyelvtani alapon. Az államtudományiak nyelvmentere Machai Géza volt...”

„Március végére elkészült a nagy mű, amelyen öt éve dolgoztunk: a Közép-Európa atlasz magyar és angol nyelven. Ez az atlasz 171 színes térképet és szöveget tartalmazott 367 oldalon. Teljes földtani, földrajzi, népességi, nemzetiségi, vallási, mezőgazdasági, bányászati, kereskedelmi és közlekedési tájékoztatást adott egész Kelet-Közép-Európáról Leizigtől Kijevig, délen Ancóna, Skopje, Plovdiv vonaláig. Tíz ország hivatalos statisztikáit és térképeit dolgoztuk fel. Referensek, szerkesztők, rajzolóok, fordítók, gépelők mintaszerű munkát végeztek. Saját műhelyben készültek a nyomóelemek, a nyomdában a nyomás, fűzés, kötés. Az utolsó színes lap 1945. március 15-én került ki a gépből, éppen idejében.”

A Szanatórium és a Gyógy-tér közelében álló épületek tulajdonosa ekkor még a Pannonhalmi Bencés Főapátság volt, és a felügyeletet, pasztorációt is ők gyakorolták.

Nagyon hű képet ad a sordöntő napokról Macher Emánuel bencés atya fürdőtelepi lelkész Pannonhalmára írott levele: „24-én de. felrobbantották szép hajóinkat. A füredi kikötő 7 hajó, 5 uszály stb. temetője. Szomorú látvány! ... Szombaton délután távozott az utolsó német is, mire megindult a népvándorlás. Kb. 200 lehetett a vendégek és beözönlöttek száma. Villanyunk már napok óta nem volt esténként egyre közelebb értek a bombázások. Három bomba a partot is érte. Éjjel 1 órakor fejeztük be az falazást, és próbálunk nyugovóra térni. Vészes csönd, nincs motorzúgás, melytől az utolsó éjszakák hangosak voltak. Lovas és Palóznak felé tűznek, Akali is égett. Márc. 25-én még kora reggel is beköltözött pár család. Reggel a 6 órai szentmisén csak ketten voltak, a 8 órain már senki. 8 óra 50-kor túnt fel az első orosz raj a Gyógy-téren az arácsi út felől.”

A Teleki Intézet Történettudományi Intézete 1945 nyaratól tudományos súlyát részben elveszítve a politikai kívánalmaknak kiszolgáltatva Kelet-Európai Intézetté szerveződött át. Az Államtudományi Intézet elvesztette szerepét, bár az ország új békeszerződés előtt állt.

Az egymilliós léptékű Duna-völgy-térképet két lapon, egy vaskos magyarázó könyvvel magyar, angol és orosz nyelven mint a magyar nyomdaipar remekét az 1948-as ipari vásáron is kiállították.

Felhasznált irodalom:

- Cholnoky Jenő munkáiból. Vár ucca tizenhét. Veszprém, 1998.
Cs. Szabó László: Balatoni képeslapok. Bp., 1940.
Márai Sándor: Ég és Föld. Bp., 1942.
Rónai András (1906–91.): Térképezett történelem. Bp., 1989., 1993.
Sólymos Szilveszter OSB: Balatonfüred-Fürdő Bencés kézikönyv 1743–1949. Tihany, 2003.
Veress D. Csaba: A balatoni csata. Veszprém, 1976.
Zákonyi Ferenc: Balatonfüred. Veszprém, 1988.

Hivatkozások:

- 1 Hivatalos nevén Teleki Pál Tudományos Intézet, ide tartozott az Államtudományi és a Magyar Történettudományi Intézet Budapesten, továbbá még a Kolozsváron létrehozott Erdélyi Tudományos Intézet is. (alapítva: 1941. december 10.)
2 ifj. Lóczy Lajosról van szó